



You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Etymologia polskich nazw postaci ludzkich rodzaju żeńskiego i męskiego parających się magią

Author: Monika Grotek

Citation style: Grotek Monika. (2018). Etymologia polskich nazw postaci ludzkich rodzaju żeńskiego i męskiego parających się magią. W: I. Kida (red.), "Historical issues in Hamito-Semitic and Indo-European languages" (s. 75-84). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego



Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

Etymologia polskich nazw postaci ludzkich rodzaju żeńskiego i męskiego parających się magią

Abstrakt: Artykuł zestawia opis cech postaci ludzkich rodzaju żeńskiego i męskiego, zajmujących się magią. Autorka wyjaśnia etymologię nazewnictwa stosowanego do określenia tychże postaci w języku polskim. Głównym przedmiotem zainteresowania w analizie haseł opisujących postaci w różnych słownikach etymologicznych języka polskiego są elementy semantyczne obecne w ich źródłosłowach, pozwalające prześledzić podobieństwa i różnice w sposobie postrzegania cech charakterystycznych kobiet i mężczyzn kontaktujących się ze światem nadprzyrodzonym.

Słowa klucze: etymologia, język polski, magia, gender

1. Wstęp

Postaci ludzkie parające się magią i czarami występują w podaniach, mitach i legendach wielu kultur (por. Bailey 2009). Są one zazwyczaj odbierane przez współczesnego czytelnika jako ogniwo łączące świat ludzki – materialny, poddający się naukowej analizie, ale i nierzadko targany namiętnościami natury psychologicznej – z tajemniczym światem zjawisk i postaci nadprzyrodzonych. Czarownice i czarodzieje dysponujący magiczną mocą zaludniają karty popularnych powieści oraz opowiadań z gatunku *fantasy* (por. Malita 2012), po które chętnie sięga czytelnik żądny przeniesienia w świat, gdzie naturalne i nadnaturalne siły wzajemnie się przenikają. Wśród słów kluczowych wybranych kategorii kultury Libera (2002) w kategorii ‘magia’ wyróżnia takie, które obrazują styk świata realnego z nadprzyrodzonym, również w postaci osób obu płci parających się czynnościami magicznymi.

W niniejszym opracowaniu przedstawione zostały pochodzenie oraz rozwój nazw pospolitych żeńskich i męskich postaci ludzkich zajmujących się magią,

obecnych w opowieściach w języku polskim, znanych współczesnemu odbiorcy. Nazwy te zostały zestawione zarówno chronologicznie, jak i semantycznie, co pozwoliło wyłonić cechy charakterystyczne postaci zajmujących się czarami w zależności od ich płci, odwołując się do semantycznych elementów, widocznych w pochodzeniu wyrazów oznaczających takie postaci. Analiza pochodzenia wyrazów przeprowadzona została na podstawie opisu haseł w wybranych słownikach etymologicznych języka polskiego, których zestawienie zostało umieszczone w bibliografii niniejszego artykułu.

2. Czary jako aktywność o mocy sprawczej – on i ona

W języku polskim istnieje kilka grup wyrazów określających osoby parające się w różnym stopniu kontaktem z siłami nadprzyrodzonymi. Do pierwszej z nich należą nazwy wykonawców czynności pochodzące od rzeczownika *czar* (zwykle występującego w liczbie mnogiej *czary*) oraz wywodzącego się od niego czasownika *czarować*, które z kolei pochodzą od praindoeuropejskiego **k_uer-* ‘czynić, robić’ i występują w etymologicznym znaczeniu ‘działanie, czyn’, z czego wywodzi się wtórnie znaczenie ‘czynności magiczne, czary, gusła’ (Boryś 2005: 90). Bańkowski dodaje, że występujący w polszczyźnie od pierwszej połowy XV wieku wyraz *czary* (†*čěrbь -u m*) to nie tylko działanie, ale ‘działanie (zwłaszcza magiczne) na cudzą zgubę’ (2000: 216), oparte na ogólnosłowiańskim słowie: **kēr-u-s* (**kēr-//*kər-*), związanym zwłaszcza z greckim *kērkerós* ‘zguba’; i tak np. w języku litewskim mamy *keraipl* ‘czary’ (2000: 216). Czary są więc aktywnymi działaniami, dokonywanymi z nieczystych intencji z zamiarem uczynienia komuś krzywdy, wyrządzenia zła.

Mężczyzna zajmujący się czarami

czarownik (XV w.)

czarodziejnik (XV–XVI w. – sporadycznie)

czarodziejca (XVI w.)

czarodziej (od XVIII w.) →

Kobieta zajmująca się czarami

czarownica (XV w.)

czarodziejka (od XVIII w.)

W wyrazach *czarodziej* i *czarodziejka* widać podwójny nacisk na akt sprawczy oraz aktywność osoby czarującej poprzez złożenie z pierwszym członem od prasłowiańskiego **čarь* członu drugiego – odczasownikowego od prasłowiańskiego **dējati* **dějō* (wielokr. **dēvati*) ‘kłaść, stawiać coś gdzieś; robić, czynić, wykonywać coś’ (por. staropolski XIV–XVI w. i dial. *dziać* ‘położyć, umieścić, podziąć’) (Boryś 2005: 138). Na tej samej zasadzie funkcjonują takie wyrazy jak *kołodziej*, *dobrodziej* czy *złodziej* (Boryś 2005: 138). Czary są więc aktywnością fizyczną opartą na konkretnych czynnościach, procedurach, niosą ze sobą

namacalny wytwór, rzeczywisty skutek – zazwyczaj zgubny, krzywdzący, ale niekoniecznie – i mogą się stać stałym zajęciem, rzemiosłem. Formy męskie i żeńskie nazw odnoszących się do osób zajmujących się czarami posiadają ten sam rdzeń i różnią się jedynie końcówkami odpowiednimi dla rodzaju gramatycznego, czyli aktywność na polu działania czarownego przynależy zarówno jej męskiemu, jak i żeńskiemu wykonawcom.

3. Przynoszący cierpienie demon i odrażająca starość – ona

Element przynoszenia poprzez czary zguby, zła w postaci ściągnięcia na ofiary czarów niemocy i choroby jest akcentowany w nieposiadającym męskiego odpowiednika słowie *jędza*, występującym w polszczyźnie od XV wieku jako określenie kobiety zajmującej się czarami – wiedźmy, czarownicy (Boryś 2005: 215). W staro-cerkiewno-słowiańskim słowo *jęza* oznacza ‘niemoc, słabość, chorobę, boleść’ i pochodzi od prasłowiańskiego **ęga* > **ędza* (*dz jest rezultatem III palatalizacji *g) ‘niemoc, choroba’, stąd południowo- i zachodniosłowiańskie *†ęza* i wschodniosłowiańskie *†ęga* (widoczne w rosyjskim *jagá* czy białoruskim i ukraińskim *jahá*) (Bańkowski 2000: 593). Boryś twierdzi, że to prawdopodobnie pierwotny rzeczownik abstrakcyjny od bałtosłowiańskiego pierwiastka **ing*, odmianki praindoeuropejskiego **ai.g-* ‘rozdrażniony, zły, szorstki, opryskliwy; chory’ (2005: 215).

Zatem *jędza* – zła istota mogąca spowodować niemoc, chorobę – rozszerza swoje znaczenie z kobiety zajmującej się czarami, i w wieku XV, ale częściej w XVI–XVII, zaczyna się używać tego słowa w kontekstach mitologicznych do opisu różnych „niby-żeńskich postaci budzących strach” (Bańkowski 2000: 593), takich jak ‘złe bóstwo; wampira, upiora; mitologiczną boginię’ (Boryś 2005: 215). Demonizacja *jędzy*-czarownicy następuje w okresie nasilonych procesów o czary w Polsce (por. Pilaszek 2008; Komar 1980). Czarownica, mogąca ściągnąć na kogoś niemoc czy chorobę, z człowieka przeistacza się w demona, czyli wraca do swego pierwotnego znaczenia „demon (żeńskie) choroby i bólu”, co sugeruje Brueckner (1985: 208).

Do czasów obecnych *jędza* przetrwała od XV wieku jako „postać bajkowa uosabiająca zło” (Boryś 2005: 214) w ciele starej, brzydkiej, przerażającej swym wyglądem kobiety, mającej właściwości magiczne. Dookreślające płęć postaci zestawienie *Baba Jędza* (również w pisowni *baba-jędza*) lub zrost *babojędza* odpowiada strukturalnie późniejszemu, nieco łagodniej, po dziecinnemu brzmiącemu zapożyczeniu z rosyjskiego *baba-jaga*, o tym samym źródłosłowie, które jest używane w polszczyźnie dopiero od XIX wieku (Boryś 2005: 202).

4. Mistrz ceremonii, szaman, muzyk i ochrona przed złem – on

Ciekawym słowem na określenie męskiej postaci, mającej do czynienia z czarami, jest poświadczony w polszczyźnie od 1632 roku, a używany od XVI wieku wyraz *guślarz*, funkcjonujący wcześniej jako *guslarz* (poświadczony od 1596) oraz *guślnik* (XV–XVI wieku), pochodzący od czasownika *guślić*, który z kolei wywodzi się od rzeczownika *gusła*, oznaczającego od pierwszej połowy XV wieku ‘wróżby i czary’ (Bańkowski 2000: 502) oraz ściślej ‘zabobony, przesady, wróżby’ (Boryś 2005: 188) a także ‘obrzędy towarzyszące czarom, zaklęciom’ (Boryś 2005: 188). Upowszechnione przez Mickiewicza w *Dziadach* wyobrażenie guślarza, na co wskazuje Brueckner (1985: 164), każe upatrywać w nim mistrza ceremonii zdolnego przywoływać duchy zmarłych.

Jednak autorzy słowników etymologicznych spierają się co do pochodzenia i pierwotnego znaczenia wyrazu *gusła*. Bańkowski (2000: 502) zachowawczo uznaje trudność w jednoznacznym określeniu etymologii, jego zdaniem polskiego relikwowego słowa †*guslo*, które miało przypuszczalnie formę †*gud-slo* i oznaczało ‘środek odpędzający złe moce’, a wywodziło się od czasownika *gud-i-ti*, który w staroruskim znaczył tyle, co ‘ganić, potępiać’ i jest pokrewny z bliskoznacznymi ogólnosłowiańskim †*gad-i-ti* ‘czynić wstrętnym, obrzydzać’ (stąd np. wyraz *gad*) oraz wywodzącym się od niego późniejszym †*gyd-i-ti* ‘budzić wstręt’ (stąd *hydzić* i *ohyda*). Zatem *guślarz* to mężczyzna zajmujący się prawdopodobnie ochroną przed budzącymi wstręt i potępionymi społecznie złymi mocami, wypędzaniem ohydnych demonów czy przeciwdziałaniem urokom.

Z kolei Boryś (2000: 188) zauważa, że słowo *gusła* może pochodzić od **gud-slo* lub **god-slo* (l. mn. **gudsla* lub **godsla*), w którym można się dopatrywać nazwy czynności z przyrostkiem *-*slo* od prasłowiańskiego **gosti*, **godō* ‘grać na instrumencie strunowym (stąd np. *gęśle*), względnie od wariantu †*gusti*, †*gudō* (ze starą obocznością *u/*o), na którą wskazują też bułgarskie *güsła/gǔsla*, oznaczające ‘instrument strunowy, gęśle’. Dlatego pierwotne znaczenie słowa *guslo* to ‘granie na instrumencie strunowym, na gęślach’, a muzyka ze zdolnością do wprawiania w stan transu mogła być wykorzystywana w obrzędach magicznych podczas ich wykonywania przez *guślarza*, który dzięki muzyce oraz poprzez nią był zdolny do kontaktu ze światem nadprzyrodzonym niczym szaman w kulturze pierwotnej ludów Afryki czy Ameryki.

Żeński odpowiednik słowa *guślarz* w postaci *guślarka* nie jest odnotowywany przez słowniki, co świadczy o braku jego upowszechnienia, a zatem ochrona przed efektami potępianego powszechnie działania magicznego przy wtórze muzyki to w opowieściach raczej domena mężczyzn.

5. Elitarna, tajemnicza wiedza książkowa – on

Podobnie za domenę mężczyzn można współcześnie uznać *czarnoksięstwo*, gdyż nie funkcjonuje powszechnie w polszczyźnie żeński odpowiednik słowa *czarnoksiężnik*. Oba te wyrazy są obecne w polszczyźnie od drugiej połowy XVI wieku (Bańkowski 2000: 215), choć *czarnoksiężnik/czarnoksiężnik* jest odnotowywane już w XIV wieku (Długosz-Kurczabowa 2008: 331), przywędrowawszy najprawdopodobniej z czeskiego *černoknižnik* – staro-czeski *črnoknih*, zaś w czeskim mogły się pojawić za niemieckim *Schwarzkünstler* (Bańkowski 2000: 215), które to słowo ma w języku niemieckim dwa znaczenia: ‘osoba, która posiadała sztukę czarnej magii’ oraz ‘drukarz’, czyli w każdym z nich jest z książkami powiązana. Wyrazy *czarnoksięstwo* i *czarnoksiężnik* pochodzą od określenia *czarne księgi*, oznaczającego księgi czarnej magii (Bańkowski 2000: 215), z których *czarnoksiężnik* korzysta, uprawiając czary.

Magia w wykonaniu *czarnoksiężnika* jawi się na podstawie takiego źródłosłowa jako wyuczony kunszt, bazujący na wiedzy i tekstach czerpanych z czarnych ksiąg – tajemniczych i mrocznych, pełnych zła i szkodliwych. Jest to wiedza spisana, skodyfikowana, uporządkowana, a *czarnoksiężnik* staje się adeptem sztuki czarnej magii – tym, który wie, jak bezpiecznie korzystać z czarnych ksiąg i w jaki sposób tę wiedzę wykorzystywać. Posiada moc opartą na ekskluzywnej wiedzy czerpanej z niebezpiecznych ksiąg, w odróżnieniu od czarownika czy czarodzieja, których moc rodzi się i przejawia w działaniu i których określenia mają w języku polskim żeńskie odpowiedniki.

6. Wiedza w działaniu – ona

Na wiedzy oparte są również umiejętności magiczne wiedźmy – od XVI wieku ‘złej czarownicy rzucającej uroki, czary’ (Boryś 2005: 692). Słowo *wiedźma*, funkcjonujące również w formie *wiedma* w XVI–XVII wieku (Boryś 2005: 692), może być zapożyczeniem ukraińskim z tego okresu (Rytter 1992: 128) lub pochodzić od prasłowiańskiego dialektowego **vědъma*, czyli ‘ta, która wie, tj. zna coś’ i stąd dalsze znaczenie ‘znająca czary, guśla, wieszczka’ od prasłowiańskiego **věděti* **vědě/*věmь* [*<*vědmь < *uoid-mī*] ‘wiedzieć’ z unikalnym przyrostkiem oznaczającym wykonawczynię czynności *-ьma* (Boryś 2005: 692). Wiedźma jest zatem kobietą, która wykonuje to, o czym wie; to, co zna. Jest wykonawczynią wiedzy – być może wiedzy tajemnej pochodzącej od sił nadprzyrodzonych, ale może to być również wiedza o ziemskiej proweniencji – bazująca na poznaniu, doświadczeniu, wnioskowaniu wynikającym z systematycznej nauki w kontakcie z realną materią.

Knapik (2011: 20) podaje, że rosyjskie słowniki etymologiczne wywodzą wyraz *wiedma* od staroruskiego rzeczownika *věd* oznaczającego w XI–XII

wieku ‘wiedzę’, zaś w wieku XV – ‘znachorstwo’, czyli wiedźma to ludowa lekarka, zielarka, która zna się na zwalczaniu chorób poprzez umiejętne wykorzystywanie znajomości właściwości realnie dostępnych substancji, które to umiejętności dla niewtajemniczonych mogą uchodzić za magiczne. Wiedza wiedźmy jest wprowadzana w życie, staje się praktyczna, ma moc działania. Inaczej niż u typowo męskiego *czarnoksiężnika*, u niemającej męskiego odpowiednika, który wywodziłby się z tego samego źródłosłowu, *wiedźmy*, nie jest istotne źródło wiedzy magicznej i sposób jej zdobywania, ale fakt jej posiadania i wprowadzania w życie.

Wiedza wiedźmy może bazować na bezpośrednim doświadczeniu wizualnym, gdyż podstawę słowa ‘wiedzieć’ stanowi typowa w językach słowiańskich forma 1. osoby 1. poj. **vědě* ‘wiem’, kontynuująca praindoeuropejską formę 1. osoby 1. poj. perfektum medium **uoǵdaj* ‘widziałem’ (od praindoeuropejskiego **ueǵd-* ‘widzieć’, zob. widzieć), a zatem, ponieważ ‘widziałem, zobaczyłem coś, kogoś’, to teraz ‘wiem o czymś, o kimś’ (Boryś 2005: 692; Malmor 2009: 429).

Ponadto, w odróżnieniu od czarodziejek, będących raczej pozytywnymi postaciami, w przypadku wiedźm, podobnie jak i czarownic, to, czy w opowieściach okazują się one postaciami pozytywnymi czy negatywnymi, nie zawsze jest przesądzone. Wiedza może być przez świadomą swą mocy magicznej kobietę wykorzystywana zarówno do czynienia krzywdy, jak i dobra.

7. Wiedza o przyszłości – on i ona

Na tym samym prasłowiańskim źródłosłowie **věděti*, w znaczeniu ‘wiedzieć’, rozwinięte poprzez **věd-tjo-* w prasłowiańskie **věščь* ‘wiele wiedzący, doświadczony, znający przyszłość, przepowiadający przyszłość’ (Boryś 2005: 696), oparte są słowa określające męskie oraz żeńskie postaci wywodzące się od pochodzącego stąd funkcjonującego w polszczyźnie książkowej w XV–XVII wieku przymiotnika *wieszcz*, który oznacza ‘mający dar przepowiadania przyszłości’ (Boryś 2005: 696).

Nazwy męskie

wieszcz (XV w.)
wieszczec (dial. XV w.)
wieszczek (od XVI w.)
wieszczarz
wieszczbiarz

Nazwy żeńskie

wieszczka (XVI w.)
wieszczycza (XVI w.)
wieszczka (XVI w.)
wieszczbiarka

Dwa ostatnie wyrazy w zestawieniu pochodzą od rzeczownika *wieszczba* ‘przepowiednia, wróżba’, czyli od efektu/produktu czynności *wieszczenia* ‘przepowiadania przyszłości, wróżenia’, której osoby te się oddają (Boryś 2005: 696).

Niektóre z powyższych słów mają szersze znaczenie i zastępują właściwie wyrazy takie jak *czarownik/czarownica*, np. *wieszczec*, co widać w ich odpowiednikach w niektórych językach słowiańskich, jak np. w chorwackim/serbskim *v(j)eštac* ‘czarownik, mag’, *v(j)eštica* ‘czarownica, wiedźma’ czy słoweńskim *veščā* ‘wiedźma, czarownica’, w których to odpowiednio: chorwackie/serbskie słowo *v(j)ešt* znaczy ‘biegły w czymś, wyćwiczony, zręczny’, zaś słoweńskie *vešč* ‘doświadczony, biegły’ (Boryś 2005: 696). Nacisk w ich znaczeniu położony jest na ogólne osiągnięte umiejętności, biegłość i doświadczenie w sztuce magicznej. Jednak większość wymienionych polskich wyrazów ogranicza się w swoim znaczeniu do umiejętności i praktyki przepowiadania przyszłości i wróżenia niż do magii w szerszym tego słowa znaczeniu, łącznie ze szkodliwymi czarami w postaci np. rzucania uroków. Wiedza tutaj to raczej umiejętność przewidywania, patrzenia w przyszłość, odczytywania znaków i możliwość obwieszczania, przekazywania tych informacji z zaświatów oczekującym nań na ziemi. W tym przypadku znaczenie opiera się bardziej na prasłowiańskim **věstiti* ‘przekazywać wieść, wiadomość, ogłaszać, oznajmiać’, będącym czasownikiem odrzeczownikowym od prasłowiańskiego **věstb*, od [*<*vě d-tb*] ‘wiadomość, wieść’, który ponadto oznacza także wiedzę i jest nazwą czynności pochodzącą od prasłowiańskiego czasownika **věděti* ‘wiedzieć’ poprzez dodanie przyrostka **-tb* (Boryś 2005: 697). Zatem *wieszce* i *wieszczki* to ci, którzy posiadają wiedzę tajemną i umiejętności, dzięki którym potrafią odczytywać oraz przekazywać wiadomości ze świata nadprzyrodzonego, w tym te szczególnie interesujące – dotyczące przyszłości.

Na przepowiadaniu przyszłości, jako głównej formie działalności magicznej, skupia się kolejna grupa postaci mających kontakt ze światem nadprzyrodzonym. Ich nazwy wywodzą się z funkcjonującego w polszczyźnie od XVI wieku (choć derywaty sięgają wieku XV) czasownika *wróżyc* w znaczeniu ‘odgadywać, przepowiadać przyszłość, stawiać kabałę’ (Boryś 2005: 711).

Nazwy męskie	Nazwy żeńskie
<i>wróż</i>	<i>wróżka</i>
<i>wróżca</i> (daw.)	
<i>wróżbiarz</i> (daw.)	<i>wróżbiarka</i> (daw.)
<i>wróżbit</i> (daw.)	<i>wróżbitka</i>
<i>wróżbita</i>	

Mimo że powyższa lista nazw męskich jest dłuższa, częściej używane są współcześnie nazwy żeńskie, a w opowieściach najczęściej występuje właśnie słowo *wróżka*, jako ‘kobieta mająca moc czynienia czarów’, która zazwyczaj jest postacią pozytywną, związaną z białą magią i która przeciwstawiana jest *czarownicy*, reprezentującej czarną magię. W bajkowym kontekście *wróżka* ma moc nie tylko przepowiadania przyszłości, ale także czynienia czarów.

W językach słowiańskich oba te konteksty znaczeniowe się przeplatają: i tak rosyjskie *vorozhit'* oznacza zarówno 'zajmować się wróżbiarstwem, przepowiadać przyszłość', jak i 'czynić czary, czarować'. Podobnie w języku białoruskim, *varażyć* to 'wróżyć', ale i 'czarować'; natomiast w chorwackim/serbskim dial. *vrāžati* i *vražít* to już tylko 'czarować, uprawiać magię'; zaś słoweńskie *vražiti* ogranicza się z kolei do znaczenia 'wróżyć, przepowiadać' (Boryś 2005: 711). Jest to znaczenie najbardziej pierwotne, gdyż w prasłowiańskim czasownik **voržiti* 'odgadywać, przepowiadać przyszłość' prawdopodobnie pochodzi od rzeczownika **vorgъ*, oznaczającego 'rzucanie losów w celach wróżbiarskich, odgadywanie, przepowiadanie przyszłości za pomocą rzucania losów', a także 'los, przeznaczenie objawiające się przy takim wróżeniu' i wywodzącego się z prasłowiańskiego czasownika **vergti*, **vr̥go* 'rzucić' (Boryś 2005: 711).

Zatem osoby zajmujące się *wróżeniem*, w odróżnieniu od *wieszczących* – posiadających wiedzę tajemną i umiejących przepowiadać przyszłość – jawią się tylko jako wykonawcy czynności rzucania losów, nieponoszący odpowiedzialności ani niemający wpływu na przeznaczenie z tych losów odczytane. Podobnie jak *guślarze*, są jedynie prowadzącymi rytuał, podczas którego, poprzez wykonywanie pewnych czynności, mają oni kontakt ze światem nadprzyrodzonym i przybliżają go niewtajemniczonym.

8. Obcy kapłan z wiedzą płynącą z obserwacji gwiazd oraz sztukmistrz i iluzjonista – on

Kolejnym wyrazem określającym osobę, która posiadała wiedzę tajemną oraz nabyła umiejętność wywoływania zjawisk nadprzyrodzonych, jest słowo *mag*, używane w polszczyźnie dopiero od pierwszej połowy XIX wieku, prawdopodobnie pod wpływem języka niemieckiego, angielskiego i francuskiego (Bańkowski 2000: 121). Wywodzi się ono z łacińskiego *magus* oraz greckiego *mágos*, które odnosiły się pierwotnie do 'kapłana staroperskiego'. Pochodzące z Medii (dzisiejszy północno-wschodni Iran) jedno z plemion, stanowiące prawdopodobnie grupę kapłanów o dziedzicznej roli społecznej, pojawia się w pismach Herodota w nazwie wywodzącej się od staroperskiego *magu* (l. mn. *magi*) – w oryginalnym znaczeniu 'ten, który ma moc', zaś po przyłączeniu Medii do Persji (VI wiek p.n.e.) słowo *mágos* zaczęło odnosić się do kapłanów zaratusztrianizmu, którzy po kilkuletniej nauce (m.in. opanowaniu pamięciowym przekazywanej ustnie *Awesty*), trwającej od dzieciństwa do pełnoletności, poza odprawianiem obrzędów religijnych zajmowali się również astronomią, astrologią oraz tłumaczeniem znaczenia snów (Kalisiewicz 1996: 33; Wojnowski 2003: 404). Autorzy starożytnej Grecji i Rzymu utożsamili kapłanów medyjsko-perskich z duchownymi religii babilońsko-asyryjskich, którzy zajmowali się głównie astrologią i magią w dzisiejszym tego słowa znaczeniu i bardzo szybko

termin *mágos/magus* zaczął oznaczać cudotwórcę i czarnoksiężnika (Kalisiewicz 1996: 33). W ten sposób w synonim wyrazu *czary* przekształciło się łacińskie *magīa* i greckie *mageía*, używane początkowo na określenie ‘działalności/nauki magów staroperskich’, z których wywodzi się używany w polszczyźnie dopiero od drugiej połowy XVIII wieku pod wpływem francuskiego *magie* wyraz *magia* (Bańkowski 2000: 121). W sanskrycie rzeczownik rodzaju męskiego *maga* oznaczał kapłana kultu słonecznego (Bańkowski 2000: 121). Stąd występujący w języku polskim wyłącznie w rodzaju męskim rzeczownik *mag*, który oznacza czarodzieja i astrologa, opierającego swą działalność na elitarnym dostępie do dawnej wiedzy tajemnej z racji swych, wynikających z urodzenia, dziedzicznych predyspozycji, które muszą zostać oszlifowane w długim okresie terminowania i nauki polegającej zarówno na poznawaniu rytuałów, studiowaniu ksiąg, jak i wnikliwej obserwacji oraz analizy tak magicznie niesamowitego elementu świata materialnego, jakim jest nocne niebo.

Słowa *mageía* starożytni Grecy używali nie tyle stricte w odniesieniu do rzeczywistej działalności magów staroperskich, ale częściej do wykorzystywania sił nadprzyrodzonych do działania w świecie materialnym, a także do pozornego uzyskiwania takich efektów przez stosowanie różnych sztuczek zręcznościowych. Oba te ostatnie znaczenia: czary i kuglarstwo przetrwały w źródłosłowie wyrazu *magia* przejętego przez języki germańskie i romańskie, a w drugiej połowie XIX wieku również w języku polskim pod wpływem niemieckiego *Magicker* i francuskiego *magicien* zaczęto używać wyrazu *magik* na określenie iluzjonisty, kuglarza, prestidigitatora (Bańkowski 2000: 122). Słowo to, podobnie jak *mag*, nie ma żeńskiej formy, co sugeruje, że udawanie sztuczek magicznych i popisywanie się zręcznością jest przypisywane mężczyznom, choć obecnie coraz więcej kobiet również zajmuje się sztuką iluzji.

9. Konkluzje

Podsumowując, nazwy postaci ludzkich parających się magią w języku polskim są dość zróżnicowane pod względem rodzaju gramatycznego, a co za tym idzie, podstawowych elementów semantycznych związanych z cechami przypisywanymi postaci w zależności od płci. Większość z nich posiada zarówno męskie, jak i żeńskie odpowiedniki, tak jak rzeczowniki odczasownikowe oznaczające wykonawcę czynności, wywodzące się z czasowników *czarować*, *wieszczyć* oraz *wróżyć*. Można przyjąć, że zajmowanie się czarowaniem, jako aktywnością mającą moc sprawczą, oraz przepowiadaniem przyszłości jest otwarte dla przedstawicieli obu płci.

Słowa, które nie posiadają męskiej formy, to bazujące na rzeczownikach wyrazy *jędza* i *baba-jaga* oraz *wiedźma*. Wyłaniają się z nich trzy oblicza kobiecości w kontakcie z mocami nadprzyrodzonymi – przywołujące niemoc

i chorobę demoniczne kobiece bóstwo, przerażająca starucha oraz kobieta, która praktycznie wykorzystuje wiedzę o świecie materialnym i niematerialnym, aby pomagać lub szkodzić według własnego uznania.

Wyrazy bez upowszechnionego żeńskiego odpowiednika to wywodzące się z różnych źródłosłów *guślarz*, *czarnoksiężnik* oraz *mag* i *magik*. Uwypuklają one takie elementy konotacyjne męskiego zajmowania się magią jak: obrzędowość – ceremonialność – kult, wiedza tajemna – obcość – elitarność, rzemiosło – sztuka – sztuka.

W nazwach postaci obojga płci zajmujących się magią obecne są takie elementy znaczeniowe jak: aktywność, sprawczość i wiedza, które w nazwach typowo męskich nabierają odcieni elitarnego profesjonalizmu, zaś w typowo żeńskich – aury złowieszczości związanej z potencjalnym cierpieniem wywoływanym przez magię w wykonaniu kobiecym.

Bibliografia

- Bailey, G. (red.). 2009. *Mitologia. Mity i legendy świata*. Tłum. S. Środa. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bańkowski, A. 2000. *Etymologiczny słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Boryś, W. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Bruckner, A. 1985. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Długosz-Kurczabowa, K. 2008. *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kalisiewicz, D. (red.). 1996. *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN, T. 4, M–P*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Knapik, K. 2011. *Polskie jednostki leksykalne z prasłowiańskim rdzeniem *vĕd-*. „Kwartalnik Językoznawczy” 2011, nr 3 (7): 11–22.
- Komar, M., 1980. *Czarownice i inni*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Libera, Z. 2002. *Magia*. W: *Układ gniazdowy terminów i słownik słów kluczowych wybranych kategorii kultury: Etos, obrzędy, demonologia, magia*. Red. C. Robotycki, W. Babik. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 119–135.
- Malita, J. 2012. *Fantastyczne czarownice. Tradycyjne postrzeganie kobiet parających się magią a ich wizerunek w literaturze fantasy*. „Magazyn antropologiczno-społeczno-kulturowy Maska”, nr 13: 31–42.
- Malmor, I., 2009. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa–Bielsko-Biała, Wydawnictwo Szkolne PWN.
- Polaszek, M. 2008. *Procesy o czary w Polsce w wiekach XV–XVIII*. Kraków: Universitas.
- Rytter, G. 1992. *Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w polszczyźnie XVII wieku*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Wojnowski J. (red.). 2003. *Wielka Encyklopedia PWN, T. 16, Limka czarnobrzucha-Mańkowski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.